

21. Див.: Международное морское право : учеб. пособие / под. ред. С. А. Гуреева. – М. : Юрид. лит., 2003. – С. 236.
22. Див.: Protocol concerning Cooperation and Preventing Pollution from Ships and, in Cases of Emergency, Combating Pollution of the Mediterranean Sea. Malta, 2003 / Introduction by Rear Admiral R. Patrino, Director REMPEC. – P. 4.

Храпенко О. О., НУ "ОЮА"

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

В статье рассматривается становление функций прокуратуры в сфере защиты прав несовершеннолетних до и после Судебной реформы 1864 года. Делается вывод, что такая деятельность в дореформенной России не выделялась из общенадзорной. После принятия Судебных Уставов органы прокуратуры были наделены комплексом полномочий в исследуемой сфере в рамках уголовного и гражданского судопроизводства, однако целью их деятельности было не отстаивание прав несовершеннолетних, а защита законности вообще.

In the article is analyzed of becoming the functions of the prosecutor's office to protect the rights of juveniles before and after the Judicial Reform of 1864. Concludes that such activities in the pre-reform Russia did not stand out from the total activity. Following the adoption of legal regulations prosecutors were given the complex power in the study area within the criminal and civil proceedings, but the purpose of their activity was not asserting the rights of juveniles, but defence of legality in general.

У зв'язку з суттєвими оновленням вітчизняного законодавства, що регламентує права і законні інтереси неповнолітніх, і з метою підвищення ефективності діяльності прокуратури за виконання законів в цій сфері, керуючись статтею 19 Закону України "Про прокуратуру", прокурори прагнуть забезпечувати реальне виконання законодавства про охорону прав і законних інтересів неповнолітніх, припинення і попередження злочинності неповнолітніх. У організації цього виду нагляду прокурори виходять з того, що в Конвенції ООН про права дитини, загальновизнаних нормах міжнародного права і в українському законодавстві закріплений пріоритет інтересів і добробуту дітей у всіх сферах життя суспільства і держави. Таким чином діяльність

органів прокуратури у цьому напрямку набуває неабиякого значення. У зв'язку з цим привертає увагу питання становлення діяльності прокуратури в сфері захисту прав неповнолітніх.

Так, дослідженням окремих проблем становлення прокуратури у дорадянські часи займалися такі вчені, як С.А. Петровський, Н. В. Муравйов, І.Я. Фойницький та ін., а на сучасному етапі – такі українські та російські правознавці, як: Басков В.І, Бессарабов В.Г., В. І. Малюга, В.В. Сухонос, С.М Казанцев, Н.Ю. Панич та інші. В контексті нашого дослідження слід окремо згадати про російського вченого О.В. Єрмакова, проте у центрі його уваги перебувало лише питання щодо становлення прокурорського нагляду за системою дитячих виправних установ [1]. Таким чином, проблема становлення прокурорського нагляду в сфері захисту прав неповнолітніх у дорадянські часи ще не піддавалася комплексному дослідженню, що визначає актуальність обраної теми.

Метою статті є комплексне дослідження механізму захисту прав неповнолітніх у дорадянські часи засобами прокурорського нагляду з урахуванням специфіки окремих історичних етапів розвитку державності на сучасних теренах України.

Враховуючи той факт, що Україна була тривалий час складовою частиною Російської Імперії, то можна стверджувати що й історія становлення прокуратури та її повноважень в сфері захисту прав неповнолітніх нерозривно пов'язана із становленням цієї інституції в Росії.

Діяльність прокуратури в сфері захисту прав неповнолітніх розвивалася поступово разом із становленням самого інституту прокуратури. Спочатку указом Імператора Петра І була запроваджена фіскальна служба (прототип сучасної прокуратури), призначення якої полягало у тому, щоб “над всіма делами тайно надсматривать и проводить про неправый суд, также сбор казны и прочего”. З приводу інституту фіскалату В.І. Малюга зауважив, що фіскали не виправдали сподівань царя, оскільки самі часто бездіяли, зловживали своїм положенням, займались хабарництвом, методи їх діяльності були недосконалими, у зв'язку з чим досить скоро Петро І впевнився, що фіскали “явили себе в великих злочинах і зловживаннях” [2, с. 22].

Як відзначив С.А. Петровський, склалася велика потреба у створенні установи, спеціально призначеної для нагляду і контролю, бо “государю, хоч і Петру, за всіма не доглянути і немало випадків, коли чолобитника не буде” [3, с. 100]. Отже, дещо пізніше відповідно до Указу Петра І від 12 січня 1722 року була запроваджена

прокуратура з метою здійснення гласного нагляду за дотриманням законності в діяльності центральних та місцевих органів державної влади. Наприклад, до повноважень органів прокуратури належало, окрім іншого, здійснення нагляду за інтересами казни, нагляд у арештантських справах, за місцями утримання під вартою. Прокурори були наділені правом опротестовування незаконних рішень державних органів [4].

Зауважимо, що становлення прокуратури відбувалося досить складно, на що вказує той факт, що після смерті Петра I (28 січня 1725 року) і особливо за царювання Анни Іоанівни (1730 – 1740 рр.) прокурорський нагляд існував лише на папері і перебував у занепаді. Змінилася ситуація на краще з приходом на трон Єлизавети Петрівни (1741 – 1761 рр.), коли були поновлені прокурорські установи на їх старих, петровських засадах, проте остаточно прокуратура сформувалася за часів правління Катерини II, коли був значно посилений нагляд за законністю в діяльності місцевих (губернських) органів влади.

Відповідно до “Статуту про губернії”, прийнятому в 1775 році, в якому були закріплені завдання і повноваження губернських прокурорів, ці прокурори наділялися правом здійснювати нагляд за законністю в діяльності губернських і повітових органів, у тому числі і судів, перевіряти відповідність законам рішень, що приймаються ними. На прокурорів також покладалося попередження порушень законів, вживання заходів до припинення порушень, опротестовування незаконних правових актів.

Наступним кроком у напрямку розбудови прокуратури стало затвердження Державною Думою Російської Імперії 29 вересня 1862 року “Основних положень про прокуратуру”, відповідно до яких передбачалося запровадження посади прокурора при кожному суді, а в разі необхідності – і його товаришів (аналог сучасних помічників прокурора – прим. О.Х.). Згідно з “Основними положеннями” прокуратура повинна була наглядати за однаковим і точним дотриманням закону; виявляти і переслідувати будь-які порушення законного порядку і вимагати його відновлення; формулювати пропозиції суду щодо попереднього ув'язнення у випадках, передбачених правилами цивільного та кримінального судочинства.

Проте слід відзначити, що аналіз тогочасного законодавства дає підстави стверджувати, що на тому етапі забезпечення прав неповнолітніх як окремих напрямків діяльності цієї інституції у чинних тоді законодавчих актах не виділявся.

Особливе значення у цьому відношенні мало проведення в Російській Імперії Судової реформи 1864 року, за якою прокуратура було трансформована в основному в орган кримінального переслідування.

Тут слід мати на увазі, що прокуророві було підпорядковане поліцейське дізнання, що передбачало здійснення прокурором нагляду за проведенням досудового слідства та поєднання функцій при цьому по керівництву діями судового слідства і нагляду за законністю його дій та рішень. При розгляді судами кримінальних справ прокурори виступали повноправними учасниками судового процесу, приносили касаційні і апеляційні протести на незаконні і необґрунтовані рішення судів, здійснювали нагляд за виконанням вироків. Вони також здійснювали нагляд за дотриманням законності в місцях відбування покарань, призначених судами [4].

Окрім того, у законодавстві дореволюційної Росії дещо пізніше були введені окремі особливості розгляду кримінальних справ щодо неповнолітніх, де також реалізовувалася і діяльність прокуратури щодо дотримання законності. Ці особливості були введені законом від 2 червня 1897 року, запровадження яких І.Я. Фойницький обґрунтовував тим, що “багато суттєвих особливостей представляють собою справи, в яких в якості обвинувачених беруть участь неповнолітні. Досвід показує, що для таких осіб з недорозвиненою свідомістю та ніжним сприйняттям, не зміцнівши характером та які швидко захоплюються прикладом, звичайне судове провадження пов’язане з великою кількістю небезпек. Урочистість процесу в їх очах веде до возвеличення злочину та стимулює спрямованість до хибної слави між злочинцями” [5, с. 481].

Встановлювалося, що особливості по розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ поширювали свою дію на неповнолітніх віком від 10 до 17 років. Провадження щодо неповнолітніх було двох видів: провадження “о разумении” та провадження щодо винуватості особи (цей вид провадження вирішував на загальних підставах, хоч і з окремими винятками: копії обвинувального акту направлялися неповнолітньому та його батькам чи опікунам, участь захисника по цих справах була обов’язковою, судове засідання як правило проходило в закритому режимі та ін.).

Значний інтерес становить провадження “о разумении”, яке мало своєю метою вирішення питань щодо того, чи вчинював неповнолітній злочин та чи усвідомлював він зміст своїй дій. По цих справах з’ясування останнього питання для слідчого було обов’язковим, а порушення цієї

вимоги могло стати підставою для скасування судового рішення, навіть якщо у скарзі про це не йшлося. Окрім того, після того, як слідчий встановлював “ступінь розумового та духовного розвитку неповнолітнього обвинуваченого та усвідомлення скоєного злочину та його причин” [5, с. 482], справа передавалася прокурору, який надавав по ній свій висновок та передавав справу до суду. До повноважень прокурора входило також здійснення нагляду за дотриманням законності при провадженні слідства. При цьому на вимогу прокурора, якщо у нього виникають сумніви з питання “розумення”, в якості “сведующих” осіб щодо неповнолітнього могли бути викликані в судове засідання лікарі, вихователі, вчителі та інші особи, що займалися вихованням юнацтва [5, с. 482]. Окрім того, тогочасним законодавством передбачалися певні особливості застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, за чим прокурором також здійснювався нагляд. Зокрема, до неповнолітніх було заборонено застосовувати таких захід, як взяття під варту, а замість нього неповнолітнього можна було помістити у виправний притулок або колонію, передати “під відповідальний нагляд батькам або благонадійним особам”, а за неможливості цього – в монастирі їхнього віросповідання [5, с. 483 – 484].

У той же час, слід відзначити, що участь прокурора в рамках кримінального судочинства по справах неповнолітніх передбачала основною метою діяльності прокуратури саме не захист прав неповнолітніх, а виходило з позиції, що “здійснюючи нагляд за провадженням слідства, прокурор діє не як сторона, а як орган закону...” [5, с. 483].

На законодавчому рівні захист прав неповнолітніх за посередництва прокуратури по цивільних справах вперше безпосередньо був передбачений у Судових статутах від 20 листопада 1864 року. Зокрема, пунктом 3 статті 343 Статуту цивільного судочинства було передбачено, що прокурори подають свій письмовий висновок “по справах осіб, що не досягли повноліття...”.

Як зазначалося в літературних джерелах тих років, “справи малолітніх, у яких є опікуни, належати за прерогативою, серед інших справ такого роду, піклуванню прокурора. Малолітній в силу законів природи та законів цивільного права, що з нього випливають (Т. X, ч. 1, ст. 217-224) не може охороняти свої права перед судом, а опікун його нерідко байдуже дивитись на втрату прав малолітнього, що знаходиться під його опікою, іноді ж, з незалежних від нього причин, може не знати всіх обставин справи, нарешті іноді також, хоч і в самих рідких випадках, як людина, може навіть діяти на шкоду малолітнього в силу особистих інтересів; більш того, у ньому взагалі набагато рідше можна

передбачити ті відомості про силу закону, які мають вимагатись від прокурора. Хоч малолітньому і дозволяється законом приносити апеляцію або скаргу на неправильні дії опікуна, проте цим правом він може скористатися іноді через 15 або 20 років, коли всі докази вже втрачені і поновлення прав стало неможливим. Ось чому в справах цього роду настільки важлива участь прокурора, який може не лише охоронити права малолітнього, але й попередити заплутане провадження, яке б в іншому випадку могло б виникнути через декілька років за скаргою малолітнього, який досяг повноліття, на свого опікуна” [6, с. 179]. Проте це положення не означало, що прокурори мають право брати участь у розгляді по всіх категоріях цивільних справ. Відстоювалася думка, що “прокурорський нагляд має бути заснований в усій судових місцях на однакових підставах та поширюватися на ті лише справи, в яких є необхідним урядове піклування, оскільки підпорядкувати прокурорському нагляду усі спірні цивільні справи суперечило б правилам змагального процесу [6, с. 178].

Таким чином, за Судовими статутами 1864 року основна роль прокурора зводилась до захисту прав неповнолітніх у судових установах, проте не з позиції захисту прав саме неповнолітніх, а з позиції попередження порушень закону. На цей висновок наштовхує також таке положення коментаря Статутів: “При визначенні справ, по яких прокурор повинен суду давати попередні висновки, має суворо дотримуватись ... начала: в законі слід вказувати не особи, права яких прокурор повинен захищати, а самі справи... і лише в цих справах слід поставити прокурору в обов’язок захищати не права осіб чи відомства, а саму силу закону...” [6, с. 179]. Отже, можна зробити висновок, що прокуратура тих часів мала не правозахисну спрямованість діяльності щодо неповнолітніх, а скоріше опікалася дотриманням законності взагалі.

Відзначимо, що до 1917 року, як вказує О.В.Єрмаков, прокурорський нагляд за системою дитячих виправних установ спочатку був зовсім зведений до мінімуму, оскільки діяльність притулків та виправних установ для неповнолітніх входила до недержавного сектору управління, а діяльність цих установ регулювалася статутами та положеннями, що затверджувалися, як правило, міністром внутрішніх справ. Єдиною законодавчою вимогою було те, щоб окремо утримувались неповнолітні чоловічої та жіночої статі [1, с. 108]. Першим документом, який встановлювалися загальнообов’язкові норми організації і діяльності виправних установ для малолітніх злочинців стало Положення про виховні виправні заклади для неповнолітніх, підготовлене на основі

статутів окремих виправних притулків у 1909 році [7]. В літературі звертається увага, що прокуратура, маючи у той час значні повноваження щодо ревізії місць позбавлення волі, відносно установ для неповнолітніх, зважаючи на відсутність загальнообов'язкових правил для них, була компетентна лише наглядати за утриманням дітей окремо від дорослих, рухом арештантських справ, своєчасним ув'язненням і звільненням засуджених [1, с. 110].

Згодом, функції прокуратури по нагляду у цій сфері були розширені у зв'язку із внесенням Миколою II у 1897 році змін у діюче на той час Уложення про покарання кримінальні та виправні, відповідно до якого у разі неможливості помістити неповнолітнього в притулок або колонію, він повинен був відбувати покарання в особливих приміщеннях при в'язницях. Справа в тому, що на цей тип виправних установ поширювалася юрисдикція Товариства піклувального про в'язниці, в яких посади віце-президентів, директорів цих комітетів чи їх відділень на відповідному рівні займали прокурори, які таким чином не лише здійснювали нагляд, у брали безпосередню участь в діяльності Товариства.

Таким чином, на підставі вищевикладеного представляється можливим визначити, що до Судової реформи 1864 року діяльність прокуратури із захисту прав неповнолітніх окремо не виділялася із загальної наглядової діяльності, і лише згодом – після згаданої реформи – органи прокуратури наділені комплексом повноважень у досліджуваній сфері в рамках кримінального та цивільного судочинства. Проте метою цієї діяльності було не відстоювання прав неповнолітніх, а захист законності.

Література:

1. Ермаков А.В. Организация прокурорского надзора в сфере защиты прав несовершеннолетних: дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук: спец. – 12.00.11 / А.В. Ермаков. – М., 2007. – 183 с.
2. Малюга В.І. Принципи організації та діяльності прокуратури України: дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. – 12.00.10 / В.І. Малюга. – К., 2002. – 205 с.
3. Петровский С.А. О сенате в царствование Петра Великого. Историко-юридическое исследование / С.А. Петровский. – М., 1875.
4. История прокуратуры: Официальный сайт Прокуратуры Вологодской области РФ [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту: <http://10.troj.z8.ru/about/>
5. Фойницкий И.Я. Курсы уголовного судопроизводства. – Т.2. – изд. 3., пересмотр. и доп. / И.Я. Фойницкий. – С.-Петербург: Сенатская типография, 1910. – 573 с.

6. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. – Второе дополненное издание. – Часть Первая. – Санкт-Петербург, 1867. – 713 с.
7. Положение о воспитательно-исправительных заведениях для несовершеннолетних // Свод законов Российской империи. – СПб., 1913. – Т. XIV.

*Стратонов В. М., Херсонський
державний університет*

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В работе указаны некоторые направления реформирования уголовно-процессуального законодательства направленные на развитие познавательной деятельности и процесса доказывания в уголовном судопроизводстве.

It was explained the directions of research activity development and provement in crime judgment in the article.

Як зазначає В.Мамутов, академік НАН України, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, ми постійно говоримо про адаптацію нашого законодавства до законодавства Європейського союзу, про гармонізацію, зближення з ним. Навіть створили для вирішення цих завдань спеціальні структури, що дорого коштують. Деяко вже зроблено. Однак практика показує, що з метою вирішення проблеми, мову потрібно вести не тільки про те, щоб адаптувати окремі положення. Потрібно насамперед зблизити сам підхід до законотворчості з підходом, який вироблено у країнах континентальної Європи і який можна назвати європейським [1].

Звичайно реформування національного законодавства України вимагає вивчення досвіду державотворення і правових інститутів інших держав, де об'єктом дослідження виступає: спосіб закріплення і систематизації кримінально-процесуальних норм - кодифіковані норми в єдиному акті (Російська Федерація [2], Білорусь [3], Узбекистан, Франція [4]), чи представлене різними формами (джерелами) кримінально-процесуального права (Гурція [5], держава англо-американської системи права) де відсутні внутрішня структура акту - наявність преамбули, розділів, глав, статей; формулювання мети, призначення кримінально-процесуального законодавства;